

Сыгыда Г. А. Основные формы торговой деятельности купечества Юга Украины в первой половине XIX века

В статье автор анализирует формы торговой деятельности купечества Южной Украины в первой половине XIX столетия. Основное внимание сосредоточено на традиционных формах торговли (ярмарочной, транзитной, внешней), которые обеспечивали экономическое развитие этого региона. Процесс урбанизации приводит к тому, что в первой половине XIX столетия в южноукраинских городах утверждается и новая форма торговли – стационарная. Традиционные виды тоже претерпевают различные трансформации. Во внешней торговле отмечается преобладание купцов греческого и итальянского происхождения, позже евреев.

Ключевые слова: купечество, ярмарки, внешняя и транзитная торговля, стационарная торговля.

Sygyda G. A. The main forms of trade activity the South Ukrainian merchant's during the first half of the 19th century

This article deals with the analyze of the trade's forms merchant activity in the South Ukraine in the early 19th century. Most of the attention is paid to the history of the traditional varieties of the trade which characterize the economic growth of this region. During the first half of the 19th century constant trade develops in the south Ukrainian towns. The fair's, transit and foreign trade transformed and became a large scale. The author notes the prevalence of foreign merchants us Greeks and Italians, later Jews.

Key words: the merchants, fairs, transit and foreign trade, constant trade.

УДК 94:[339.1:338.5] (477.7)“18”

В. В. Бойко

**ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ЙОГО ЧИННИКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ
ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

У статті на конкретних історичних прикладах розглянуто ціни на деякі види товарів, що вироблялися у Таврійській губернії у другій половині ХІХ століття, та чинники, які впливали на ціноутворення. Визначено залежність ціни від ступеню врожаю; кон'юнктури, що складалася на регіональних та іноземних ринках, куди експортувалася продукція з Таврійської губернії; імпортних мит на товари, які конкурували з місцевою продукцією; виробничих витрат; вартості робочої сили та інших чинників. Стаття побудована переважно на маловідомих архівних матеріалах.

Ключові слова: Таврійська губернія, ринкова економіка, ціноутворення.

Спосіб ціноутворення є важливим критерієм ступеню ринковості економіки. Ринок передбачає вільне ціноутворення, коли ціна формується як договірна між власником товару та його покупцем. В залежності від різних чинників ціни можуть підвищуватись чи знижуватись. Ціни можуть бути економічно обґрунтованими чи спекулятивними. Вони можуть бути також штучно заниженими, коли політична доцільність стоїть вище економічної ефективності. Усі ці явища притаманні економічній системі сучасної України; добре відомі вони були і нашим пращукам, які мешкали на теренах нашої держави понад століття тому. З цієї точки зору дослідження процесів становлення та розвитку ринкової економіки України в історичному минулому є цікавим і актуальним. Знання досвіду минулих поколінь може бути корисним для регулювання сучасних економічних процесів.

Тема нашого дослідження є невивченою. Відомості про ціни на продовольчі та інші товари з деяким аналізом їх динаміки та чинників ціноутворення можна знайти переважно на сторінках дореволюційних видань [1-4 та ін.]. В історіографії радянського періоду ця тема вочевидь вважалася малоактуальною, тому не піддавалася спеціальному дослідженню. Така ситуація багато в чому зберігається і дотепер. Разом з тим, незважаючи на невивченість теми, джерельна база дослідження є досить багатою і різноманітною. Вона складається з відомостей, таблиць, оглядів, звітів та інших матеріалів, які містять зведення цін на широке коло товарів та вартості робочої сили у різних повітах Таврійської губернії протягом великого проміжку часу. За цими зведеннями можна робити висновки про зміни, які відбувались у середніх цінах на різні групи товарів, та чинники, які впливали на їхнє зниження чи підвищення. Використані при написанні статті джерела переважно є неопублікованими і зберігаються у фондах Державного архіву в Автономній Республіці Крим, зокрема, у фондах канцелярії Таврійського губернатора (фонд 26), Таврійської губернської та Сімферопольської повітової земських управ (фонди 60 і 61), Таврійського губернського у селянських справах присутствія (фонд 44). Вони вводяться до наукового обігу вперше і їх оприлюднення дасть змогу як науковцям, так і пересічним читачам скласти уявлення про маловідомі сторінки історії становлення та розвитку ринкової економіки на Півдні України.

Перший документ, який містить інформацію, що нас цікавить, – це «Відомість про ціни на провіант та фураж» (див. таблицю 1) [5, арк.297-298]. В оригіналі подано ціни за чверть 8-четверикової міри вагою у 7 пудів 10 фунтів. Для зручності у таблицях ми подаватимемо також ціну за пуд (у карбованцях).

Таблиця 1

	Жовтень 1860 р.		Жовтень 1861 р.		Жовтень 1862 р.	
	чверть	пуд	чверть	пуд	чверть	пуд
Жито	4.05-4.69	0.55-0.63	4.46-4.68	0.60-0.63	5.63-6.33	0.76-0.85
Крупа гречана	7.59-8.39	1.03-1.13	9.93-10.2	1.34-1.38	11-11.58	1.49-1.56
Крупа ячна	4.84-5.00	0.65-0.68	-	-	6.40-7.60	0.86-1.03
Крупа пшонояна	7.50-9.53	1.01-1.29	8.95-10	1.21-1.35	8.58-10.3	1.16-1.39
Овес	2.39-2.80	0.32-0.38	3.62-3.81	0.49-0.51	4.40-5.00	0.59-0.68
Сіно	0.25-0.32	0.03-0.04	0.20-0.27	0.03	0.35-0.44	0.04-0.06

В окремому поясненні до наданих відомостей Таврійська палата державного майна повідомляла також ціни на хліб, що склалися в кожному повіті Таврійської губернії (окрім Ялтинського) восени 1862 року, які ми наводимо у таблиці 2 [5, арк.142].

Таблиця 2

	Сімфер. повіт	Феодос. повіт	Євпатор. повіт	Перекоп. повіт	Дніпров. повіт	Мелітоп. повіт	Бердян. повіт
Пшениця:							
- чверть	10.50	9.25	9.50	9.00	8.50	9.00	9.00
- пуд	1.42	1.25	1.28	1.22	1.15	1.22	1.22
Жито:							
- чверть	7.00	6.00	6.50	6.25	5.00	5.50	5.60
- пуд	0.95	0.81	0.88	0.84	0.68	0.74	0.76
Овес:							
- чверть	4.50	4.40	-	-	4.00	4.50	4.50
- пуд	0.61	0.59			0.54	0.61	0.61
Ячмінь:							
- чверть	5.00	4.50	5.00	4.50	4.00	4.50	5.00
- пуд	0.68	0.61	0.68	0.61	0.54	0.61	0.68

Як бачимо, у 1862 році мало місце відчутне зростання цін на вказані товари. Його головною причиною був неврожай хліба в усіх повітах губернії. Мала також місце деяка різниця у рівні цін у повітах. Найвищі ціни відмічені у Сімферопольському повіті, найнижчі – у Дніпровському.

В іншому документі дані про ціни на продовольство в Мелітопольському повіті наводить місцевий землевласник, який протягом довгого часу займав посаду голови Мелітопольської повітової земської управи та був одним з перших голів Таврійської губернської земської управи, М.М.Іваненко (див. таблицю 3) [6, арк.461].

Таблиця 3

	1861	1862
Мука житня (пуд)	40 коп.	60 коп.
Мука пшенична (пуд)	80 коп.	80 коп.
Пшоно (чверть)	3 крб. 20 коп.	4 крб. 80 коп.
Сіль (пуд)	40 коп.	40 коп.
Сало (пуд)	4 крб	3 крб
Горілка (відро)	2 крб.	2 крб.
Яловичина (пуд)	1 крб. 50 коп.	-
Риба (віз)	4 крб.	4 крб.
Олія (пуд)	4 крб.	4 крб.

Дані таблиці показують, що у Мелітопольському повіті подорожчання у 1862 році стосувалося лише тих товарів, які були пов'язані з врожаєм хліба.

Про інші чинники, які впливали на ціноутворення, можемо судити з повідомлення гласного Таврійського губернського земського зібрання С.О. Ашера про поїздку до Перекопа восени 1869 року для закупівлі хліба для переселенців з Південно-Західного краю. Газета «Одеський вісник» опублікувала критичну статтю з приводу того, що він звернувся до Перекопа, коли там свого хліба не було, він завозився із сіл Дніпровського та інших повітів. С.О. Ашер зауважив у відповідь, що він «...вважає м. Армянськ місцем величезної хлібної торгівлі хлібородного Дніпровського та частини Мелітопольського повітів з малонаселеними та малохлібородними повітами Криму». Ашер також повідомив, що «...ціни жита у 20-х числах жовтня (час укладання контрактів) були вищими від цін листопадових, що сталося від того, що слабкі ціни хліба, які стояли 1 жовтня на Каховській ярмарці, залучили у половині жовтня до Дніпровського повіту і м. Армянська дуже багато покупців з Криму, від чого ціни хліба поступово зростали і сягнули, накінець, розмірів, за якими стало не вигідно купувати жито у м. Армянську та доставляти його до Криму; це примусило кримських покупців припинити свої купівлі, що знову знизило на початку листопада ціни хліба в Армянську і прилеглих ринках...» [6, арк.17,21-22].

Таким чином, на ціноутворення впливала кон'юнктура, що складалася в місцях великого продажу хліба та інших товарів, перш за все, на значних ярмарках. І тут діяли ринкові закони попиту і пропозиції: вищий попит – вищі ціни, вищий рівень пропозиції – нижчі ціни. Особливо це стосувалося експортних товарів, насамперед, пшениці, а, отже, ринкові ціни на хліб у Таврійській губернії могли залежати від цінової кон'юнктури, що складалася на зарубіжних ринках. Оскільки лівова частина таврійського хліба експортувалася через Одеський порт, то і ціни на нього регулювалися саме одеським ринком. Ю. Янсон вказує на те, що ціни у кримських портах «...стоять нижче одеських на різницю фрахту до Одеси з прибавкою бариша місцевому торговцю. Євпаторійські ціни всього сильніше відчують на собі визначаючий вплив Одеської біржі. Що стосується Феодосії, то там вплив Одеси слабший, але тим не менш ціна її за нормальних умов нижча одеської близько одного чи півтора карбованців на чверті пшениці або льняного насіння...» Щоправда, значно підняти місцеву ціну здатен неврожай, тоді торговці вимушені бувають шукати хліба в азоських портах. Ю. Янсон наводить також середні осінні ціни чверті озимої пшениці у Феодосії та Євпаторії порівняно з Одесою (див. таблицю 4) [1, с.69-70].

Таблиця 4

Роки	Євпаторія	Феодосія	Одеса
	крб.	крб.	крб.
1863	7.50	-	7.50-8.50
1864	6.50	-	8.00-8.25
1865	7.00	-	7.40-8.62
1866	8.50	11.32	9.50-12.25
1867	10.50	11.00	11.75-14.00
1868 (літо)	9.50	10.00	8.50-11.50

Залежність цін на хліб у Таврійській губернії від одеського ринку була сильною і в наступний період. «Памятная книжка Таврической губернии» за 1889 рік наводить таблицю, з якої видно, що протягом 1883-1888 рр. середньорічна ціна на хліб в Одесі знизилась для різних видів хліба на 18,7-31,9 %. «Це падіння цін на хліб, – вказує видання, – тим чутливіше, що селяни Таврійської губернії є головними продавцями хліба» [3, с.68-69]. Також видання наводить осінні ціни 1 пуда різних видів хліба, що склалися в губернії протягом 80-х років XIX століття (див. таблицю 5) [3, с.67].

Таблиця 5

Роки	Жито	Озимина	Ярова пшениця	Овес	Ячмінь	Просо	Льняне насіння
	коп.	коп.	коп.	коп.	коп.	коп.	коп.
1881	70-115	115-135	90-135	50-80	55-80	40-60	125-150
1882	60-90	90-175	92-130	55-70	50-81	45-70	105-145
1883	60-90	80-125	80-124	55-90	50-70	65-125	120-135
1884	50-100	60-90	60-100	40-70	40-75	25-100	100-135
1885	45-100	65-100	70-110	40-100	45-80	50-110	115-160
1886	42-88	80-120	70-120	35-75	38-70	40-80	120-150
1887	40-80	80-120	75-112	35-60	30-70	40-80	120-150
1888	30-93	50-100	65-92	30-70	35-70	25-100	80-130

Ще одним важливим чинником ціноутворення було ввізне мито, підвищення чи зниження якого відповідно знижувало чи підвищувало ціни на певну продукцію. Одним з чутливих до рівня митного тарифу товарів було кримське вино. На засіданні Таврійського губернського земського зібрання 12 грудня 1869 року гласний С.О. Ашер обґрунтував необхідність підвищення тарифу на імпортні вина. У своїй доповіді він надав докладну інформацію про відпускні ціни на виноматеріали у різних районах південного Криму: «...наші вина до зниження тарифу продавалися суспом, тобто свіжо видавленими у Ялтинському повіті від 2 крб. до 3 крб. 50 коп., а в Алуштинській долині і далі до Іскута від 1 крб. до 1 крб. 60 коп. за відро, у Сімферопольському повіті від 1 крб. до 1 крб. 20 коп., а у Феодосійському – від 1 крб. до 1 крб. 75 коп., червоні ж вина продавалися від 2 крб. до 2 крб. 75 коп. за відро. Середні ж ціни, за якими продавалися свіжо видавлені вина великими партіями, ще роки два тому були: у Ялтинському повіті на гірські по 2 крб. 50 коп. за відро, а долинні – по 1 крб. за відро, у Сімферопольському повіті по 1 крб. за відро і у Феодосійському повіті по 1 крб. 50 коп. за відро». Далі земський діяч пояснює, що після зниження ввізного мита на грецькі вина ціни на кримську продукцію відчутно впали, оскільки значно знизився об'єм їх гуртових продажів: «У цьому ж році ціни тих же вин були: у Ялтинському повіті цілком не було, оскільки покупців, окрім тих, що були пов'язані контрактами, укладеними у попередній час на купівлю вин протягом декількох років підряд, зовсім не було; що стосується долиньних вин, то вони продані від 40 до 60 коп. за відро і при тому в дуже незначній кількості; у Сімферопольському повіті відро вина продано від 40 до 60 коп. і при тому в дуже обмеженій кількості; насамкінець, вина Феодосійського повіту продані від 40 коп. до 1 крб. за відро і при тому тут більша частина вин чекає на покупців». Головною причиною такого зниження цін було те, що виноторговці внутрішніх губерній Росії, куди збувалася значна кількість кримських вин, розпорядилися скоротити і навіть зовсім припинити купівлю вин у Криму. За даними Ашера, того року до Таганрога надійшла велика партія грецьких вин, з якої уже було продано близько 200 тисяч відер за ціною від 2 крб.

20 коп. до 2 крб. 30 коп. за відро. «Згадавши, – закінчує свою доповідь Ашер, – що крім Таганрога існує ще багато інших портів, до яких привозяться грецькі вина, – не дивно, що така дешева ціна останніх рішуче вбиває усляку надію на покращення збуту кримських вин...» [6, арк.103-104].

На тому ж засіданні Таврійського губернського земського зібрання піднімалося питання збільшення ввізного мита на імпорт усіх видів вовни. Між гласними С.О. Ашером та М.М. Іваненком виникла суперечка з приводу подальшої долі таврійського вівчарства у зв'язку зі зниженням цін на вовну. Ашер вважав, що підняття Новоросійського краю почалося з розвитком тонкорунтної вівчарства. Проте низький тариф на ввезення вовни дав можливість заповнити російські ринки саме імпортованою вовною, що призвело до падіння цін на неї. Ашер наводив такі факти: ще у 1867 році в Одесі пуд брудної вовни продавався за 9 крб. 50 коп., тепер же – за 6 крб. Разом з тим утримання однієї вівці обходилося не менше 1 крб. 30 коп. на рік. Одна вівця давала вовни у середньому по 7 фунтів, тому виходило, що за два роки до того вовна з кожної вівці приносила чистого прибутку по 46 коп., а тепер збитків по 25 коп.

Гласний М. Іваненко висловив іншу думку, за якою інтенсивний розвиток вівчарства у попередні роки пояснювався малою заселеністю краю та низьким розвитком у ньому хліборобства. Тепер останнє зайняло провідні позиції в господарстві, внаслідок чого підвищилася цінність та орендна плата землі, яка у північних повітах сягала понад 1 крб. 50 коп. за десятину. За такої орендної плати вівчарство стало не вигідним, тому, на думку Іваненка, воно помирало природним шляхом. Він підкреслив, що «...нам не можна ні в якому разі розраховувати на ціни на вовну, які існували декілька років тому; вони були ненормально високими. Ми були цим зобов'язані американській війні, яка скоротила виробництво бавовни і примусила замінити нестачу бавовни вовною. Тепер бавовна розводиться не в одній Америці, а також в Індії, Єгипті, Малій Азії і в усіх країнах, наближених до екватора. Тому ніякий протекційний тариф не врятує вівчарства... Ми виробляємо забагато вовни для внутрішнього споживання; якщо ми будемо обмежуватися одними туземними фабрикантами, то ціни на вовну будуть низькими, як вони були низькими і років 30 тому назад, коли до нас ще не з'являлися закордонні покупці...» [6, арк.105-109].

Важливо те, що у виступі Іваненка вказується на спекулятивну складову чинників ціноутворення. З одного боку, ціни падають через вузькість внутрішнього ринку, з іншого – вони можуть штучно підніматися внаслідок несприятливих для розвитку економіки політичних подій чи інших обставин (товарного дефіциту, недоброросівської конкуренції тощо).

Про розвиток у губернії вівчарства та ціни на вовну через 5 років свідчить наступна архівна справа. У 1874 році велика кількість вовни вироблялася у Бердянському повіті, особливо в німецьких колоніях. Її продавали зі складу у Великому Токмаку та в інших місцевостях на ярмарках, які проходили у травні та на початку червня, а потім вивозили до Харкова, Катеринослава та Полтави. Всього з повіту вивозилося до 24 тисяч пудів вовни. У Сімферопольському повіті овець розводили 17 землевласників. З 32 тисяч голів вони отримували 2320 пудів брудної вовни, яка продавалася за ціною 7 – 8,5 крб. за пуд. У Дніпровському повіті вовна продавалася переважно на ярмарках у Каховці та доправлялася Дніпром до Херсона. Документ містить також зведення цін, що склалися восени 1874 року у різних повітах Таврійської губернії, на різні види вовни та сукновиробні матеріали (див. таблицю 6) [7, арк.2,4,8,10,12,14,16-19,21,22].

Таблиця 6

Повіти	Вовна російська «Тума» для вичинки білого кавалер. Сукна (пуд)	Вовна шльонська для вичинки білого кавалер. Сукна (пуд)	Вовна біла донська 1 гатуку для вичинки сіруватого уланського сурового сукна (пуд)	Вовна російська різних кольорів для сірого шинельного сукна (пуд)	Вовна іспанська для вичинки білого кавалер. сукна (пуд)	Олія дерев'яна для змащування шльонської вовни (пуд)	Сапо гусине для російської вовни (пуд)	Олія конопляна для російської вовни (пуд)
	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.	крб.
Дніпровський	4.00	9.00	-	4.00	-	16.00	16.00	4.00
Бердянський	3.50-6.00	8.00	-	3.50	7.50-22.00	10.50	-	7.00
Євпаторійський	-	-	-	4.00-4.25	-	10.00	-	-
Феодосійський	4.00-5.50	7.50-12.00	-	6.00-8.00	-	-	-	-
Мелітопольський	5.60	-	7.00	4.75	11.50	6.20	5.75	5.00
Армянський Базар	5.50	-	-	3.75	8.00	10.00	-	6.00

Важливим чинником ціноутворення була вартість робочої сили. У Таврійській губернії протягом 60-70-х років ХІХ століття вона була високою через відчутну нестачу робочих рук. Можна назвати принаймні дві причини такого дефіциту та дороговизни робочих рук, особливо у кримських повітах. Перша – це еміграція

кримських татар до Туреччини після Кримської війни, коли до 1863 року з Криму, за офіційними даними виїхало 192360 чоловік, зовсім обезлюдніли 784 татарських села та аули [8, с.52]. Інша причина – падіння кріпосного права, внаслідок чого землевласники-поміщики вимушені були для ведення господарства користуватися вільнонайманою робочою силою, а не безкоштовною працею кріпаків, як зазвичай. Один з поміщиків Сімферопольського повіту жалівся з цього приводу: «З бувшими кріпаками рахунки давно покінчено. Ці люди тут у Криму ще задовго до Маніфесту 19 лютого 1861 р. припинили працювати на поміщиків. Статутні грамоти склалися і перероблялися дуже довго і, насамкінець, закінчилось тим, що землевласник, аби позбавитись від нарікань та неприємних пояснень, подарував селянам садиби та узаконений наділ землі» [9, арк.19]. Усе це і спричинило значне зростання ціни робочої сили, яка склала левову частку видатків сільськогосподарської економії. Ю. Янсон вказує, що у Криму до Кримської війни річна платня робітників-чоловіку складала 23-25 крб. на утриманні господаря; хлопчику та жінці платили від 5 до 12 крб. Утримання (одяг, харчі, нічліг) коштувало близько 25-30 крб., тому загалом річний робітник обходився у 50-65 крб. Через 10-12 років річні робітники отримували вже від 60 до 75 крб. грошима і ще до 30 крб. на рік йшло на утримання [1, с.15]. При цьому ціна робочої сили зростала мало не щороку. Деякі поміщики, аби її якось зафіксувати, намагалися підписувати з робітниками з інших губерній довгострокові контракти. Проте, як доповідав у рапорті від 16 грудня 1871 року таврійському губернатору Дніпровський повітовий ісправник, «...внаслідок самочинного залишення робітниками своїх господарів при підвищенні цін у найгарячіший робочий час і те, що не можна вдержати їх цілком від цього свавілля правилами про найм робітників, – зробили захід подібного найму наперед таким, що не має користі» [10, арк.28зв.]. Проте найм працівників на цілий рік чи принаймні на літо обходився господарям дешевше, аніж платня поденним робітникам. Скажімо, у тому ж 1871 році у Мелітопольському повіті поденна та помісячна платня робітнику під час збору врожаю зросла вдвічі порівняно з періодом весняної сівби. Коментар до «Відомості про ціни на робочі сили у 1871 р. по Мелітопольському повіту» пояснює, що це сталося через добрий врожай, тоді як строкові робітники, які були найняті на літо або на рік, обійшлися дешевше внаслідок того, «...що під час найму не малося на увазі ступеню врожаю» [10, арк.10-11]. Разом з тим поденна платня влітку могла і знизитися через неврожай, як це було, приміром, у Дніпровському та Бердянському повітах у 1873 році [11, арк.303-304,320,331].

Цікаво простежити зміни, що сталися у вартості робочої сили під час виконання різних видів сільськогосподарських робіт у різних повітах Таврійської губернії. За даними про ціни на робочу силу у 1873 році ми склали таблицю 7, у якій вказано окремо платню робітників-чоловіку (стовпчик Ч) та робітниці-жінці (стовпчик Ж) на продовольстві найманого працівника, тобто без утримання (див. таблицю 7, ціни подано у карбованцях)[11, арк.7,13,17-18,28,143,145-148,152,169-170,257,261,282,285,292,303-304,320,331].

Таблиця 7

	Мелітопол. повіт		Бердянський повіт		Дніпровський повіт		Сімферопол. повіт		Євпатрій. повіт		Феодосій. повіт		Перекоп. повіт		Ялтинськ. повіт	
	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж	ч	ж
Під час сівби:																
поденно	0.40-0.80	0.20-0.35	1.00	0.50	0.50-0.60	0.30	0.75-0.85	0.40-0.60	0.50	0.30						
помісячно	10-18	5-10	10	7.00	7-8	3-4	15	7.00	14	7.00						
на літо			80	50												
на рік			130	80												
Під час сінокошу:																
поденно	0.40-0.80	0.20-0.30	1.0	0.50	0.50-0.60	0.30	0.80	0.50	0.50	0.30	0.40	0.30	0.3-0.4	0.2	0.75-1.00	0.40-0.60
помісячно	10-18	5-10	10	4.00	7-8	3-4	15	7.00	14	7.00		8.00	6-9	4.0	15-16	9-10
на літо													42-62	20-30		
на рік													70-90	40-48		
Під час жнив:																
поденно	1.00	0.60	0.70	0.40	0.55	0.25	1.20	0.85	0.50	0.30			0.5	0.3	1.00-1.50	0.60-1.00
помісячно	12	8.00	15	7.00	5-6	2.50-3.00	12	10	15	7.00			12-13	6-8		
на літо	50	30	70	35			50	25	60	30			40	20		
на рік	80	60	100	50			120	60	95	46			70	40		

За наявними даними можна зробити висновки про те, що під час сівби і сінокошу найвищою була ціна робочої сили у Бердянському повіті, найнижчою – у Євпаторійському. Під час жнив найдорожче платили у Сімферопольському повіті, найдешевше – у Євпаторійському. Загалом різниця між найвищою та найнижчою цінами робочої сили була досить відчутною: вона складала подекуди 60-70 %. Набагато дорожче платили працівникові, що наймався із власним конем. Його платня була у 2-2,5 рази вищою, ніж платня пішого робітника. Під час жнив працівникові з конем найбільше платили у Бердянському повіті – 3.50-4 крб. щодня, тоді як в інших повітах – від 1.50 до 3 крб. Ще більше коштував найманий працівник з парю волів. Архівні документи дають змогу простежити динаміку цін робочої сили в усіх повітах Таврійської губернії у 1878 році щомісяця. Узагальнені зведення лягли в основу таблиці 8 [12, арк.3-4,17-

18,21-22,29-30,33-34,41-42,49-50,65-66]. У ній в кожному стовпчику через тире вказано три ціни (у карбованцях): перша – поденна платня пішому робітникові, друга – робітникові з конем, третя – робітникові з парою волів. Порівняння її даних з даними таблиці 7 показує, що за 5 років відчутного зростання вартості робочої сили не сталося тільки у Мелітопольському повіті. В інших повітах ціни зросли в середньому у півтора рази.

Таблиця 8

Повіти	Січень	Квітень	Червень	Серпень	Жовтень
Сімферопол.	0.65-1.87-2.37	0.62-2.10-2.50	1.00-2.00-2.00	0.70-1.90-2.50	0.70-2.00-2.75
Феодосійськ.	0.40-2.00-2.50	0.70-2.50-2.50	1.50-2.50-3.00	0.90-2.50-3.00	0.80-2.50-3.00
Перекопськ.	0.75-3.00-4.00	0.75-3.00-4.00	0.75-2.50-3.00	1.00-3.00-2.50	1.00-3.25-4.50
Євпаторійськ.	0.56-1.62-2.06	0.59-1.35-2.00	0.79-1.63-2.37	0.67-1.45-2.21	0.70-1.40-2.30
Дніпровський	0.50-1.30-1.90	0.80-1.65-2.00	0.80-1.70-2.30	0.75-1.60-2.25	0.65-1.70-2.50
Мелітопол.	0.50-1.40-1.75	0.65-1.50-3.75	0.80-1.50-2.25	0.75-1.60-3.00	0.65-1.50-2.00
Бердянський	0.87-2.50-2.50	1.50-5.00-10.0	1.25-4.00-5.00	1.25-3.50-5.00	1.25-3.50-5.00
Ялтинський	0.70-2.10-3.00	0.80-2.40-3.00	1.05-2.65-3.00	1.07-2.25-3.00	0.75-3.00-4.25

Один з найважливіших чинників ціноутворення – виробничі витрати. Кожен виробник хоче не тільки окупити певне виробництво, але і отримувати від нього прибуток. Тому чим вищими будуть витрати, тим більше товар буде коштувати на ринку. Розглянемо залежність ціни товару від собівартості продукції на прикладі кримського тютюництва. «Памятная книжка Таврической губернии» за 1889 рік наводить наступні дані. Для роботи на тютюнових плантаціях робітників чоловічої статі наймали на місці, жінок – у материкових повітах Таврійської губернії та в Катеринославській губернії. Наймали їх на строки або з 1 квітня до 1 жовтня, або з 1 квітня до 1 березня наступного року; при цьому платня за 11 місяців становила від 40 до 60 крб. з доставкою до плантації за рахунок господаря. Видатки на утримання 1 десятини тютюнової плантації були найвищими в Алуштинській долині: 1) перекопування, підпушування, боронування – 90 крб.; 2) облаштування парників – 53 крб.; 3) висаджування тютюну – 70 крб.; 4) зрошування (3 рази) – 15 крб.; 5) підчіплювання (3 рази) – 35 крб.; 6) прополювання (3 рази) – 30 крб.; 7) обламування цвіту та паростків (4 рази) – 60 крб.; 8) збір та сушіння – 10 крб.; 9) зв'язування у папуші і пакування – 23 крб. Разом виходило 386 крб. У Сімферопольському повіті видатки були меншими – 240-290 крб., а у Феодосійському – найменшими – 225 крб. Проте вказані цифри значно збільшаться, якщо взяти до уваги амортизацію основного капіталу і орендні ціни. Так, різного реманенту на одну десятину виходило карбованців на 250. Якщо відносити на амортизацію 20 %, отримаємо річних видатків на реманент по 50 крб. на десятину. Середня річна орендна плата за землю коливалася від 27 до 90 крб. за десятину. Тому усіх видатків на 1 десятину тютюнової плантації виходило від 300 до 530 крб. Валовий дохід отримували від 450 до 880 крб., а чистий прибуток – від 150 до 350 крб. з десятини. Вочевидь, його забезпечувала ціна на тютюн, яка склалася на той час. Середні ціни 1 пуда тютюну у період з 1885 по 1887 рр. були такими: південнобережного – 16,7 – 27,3 крб.; байдарського – 7,7 – 16,7 крб.; бахчисарайського – 5,7 – 13 крб.; балаклавського – 5,7 – 12,7 крб.; салгірно-альмінського – 5,5 – 11 крб.; феодосійського – 3,1 – 12,7 крб. [3, с.11].

Таким чином, на конкретних історичних прикладах ми розглянули ціни на деякі види товарів, що вироблялися у Таврійській губернії у другій половині ХІХ століття, та чинники, які впливали тоді на ціноутворення. Нами простежена залежність ціни від таких чинників:

- врожай (добрий врожай підвищував пропозицію і знижував ціни і навпаки);
- кон'юнктура, що складалася на регіональних та іноземних ринках, куди експортувалася продукція з Таврійської губернії;
- імпорتنі мита на товари, які складали конкуренцію місцевій продукції (високі тарифи захищали місцевого виробника і давали змогу підтримувати ціни на вищому рівні і навпаки);
- виробничі витрати, які складали собівартість продукції (виробники вбачали сенс господарської діяльності у тому, щоб не тільки окупити витрати, але і отримувати чистий прибуток, тому були зацікавлені у вищій ціні);
- вартість робочої сили, яка складала значну частину виробничих витрат;
- спекулятивний чинник, тобто штучне утримування цін на високому рівні внаслідок товарного дефіциту, недоброросовісної конкуренції тощо.

Загалом вказані чинники тією чи іншою мірою визначають ціну товару і сьогодні. Але ж і законів ринкової економіки ніхто не відміняв: ринок або є, або його нема. Маємо сподівання, що власний історичний досвід буде все-таки враховуватися у процесі розбудови ринкової економіки в незалежній Українській державі.

Джерела та література

1. Янсон Ю. Крым. Его хлебопашество и хлебная торговля / Янсон Ю. – СПб., 1870. – 76 с.
2. Свод торговых цен на главных русских и иностранных рынках за 1914 год. – Петроград, 1916. – 15 с.
3. Памятная книжка Таврической губернии. – Симферополь: Стат. бюро губ. земства, 1889.
4. Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год. – Симферополь: Тавр. губ. тип., 1915.
5. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДА в АРК). – Ф.26. – Оп.1. – Спр.24445.
6. ДА в АРК. – Ф.60. – Оп.1. – Спр.7.

7. ДА в АРК. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.26275.
8. Зінченко Ю. Кримські татари: Історич. нарис / Зінченко Ю. – К.: Голов. спец. ред. літ. мовами нац. меншин Укр., 1998. – 205 с.
9. ДА в АРК. – Ф.61. – Оп.1. – Спр.3.
10. ДА в АРК. – Ф.44. – Оп.1. – Спр.1081.
11. ДА в АРК. – Ф.44. – Оп.1. – Спр.1578.
12. ДА в АРК. – Ф.26. – Оп.1. – Спр.26933.

Бойко В. В. Ценообразование и его факторы на региональном рынке Таврической губернии во второй половине XIX века

В статье на конкретных исторических примерах рассмотрены цены на некоторые виды товаров, производившихся в Таврической губернии во второй половине XIX века, и факторы, влиявшие на ценообразование. Определена зависимость цены от степени урожая; конъюнктуры, складывавшейся на региональных и зарубежных рынках, куда экспортировалась продукция из Таврической губернии; импортных пошлин на товары, конкурировавшие с местной продукцией; производственных издержек; стоимости рабочей силы и других факторов. Статья построена преимущественно на малоизвестных архивных материалах.

Ключевые слова: Таврическая губерния, рыночная экономика, ценообразование.

Boiko V. V. Pricing and its factors in the regional market Tauride province in the second half of the XIX century

In the article on the concrete historical examples, consider the prices of some types of goods produced in Tauride province in the second half of the XIX century, and factors affecting pricing. The dependence of prices on the level of harvest; situation developing in the regional and foreign markets, where products are exported from the Tauride province; import duties on goods that competed with local products, production costs, labor costs and other factors are defined. Paper is organized on lesser-known archival materials.

Key words: Tavrida Province, Market Economy, Pricing.

УДК 94:338-058.234.2(477.6)“18”

Г. В. Ветрова

**ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО РОБІТНИЦТВА
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

У статті розглядаються джерела формування, національний склад, динаміка зростання, процеси концентрації робочої сили і складання кваліфікованих кадрів, рівень письменності промислових робітників на Півдні України (на прикладі Катеринославської і Херсонської губерній) у другій половині ХІХ ст.

Ключові слова: промислові робітники, промисловість, Катеринославська губернія, Херсонська губернія, Південь України.

Процес розкладу феодально-кріпосницької системи у пореформений період, розвиток в її надрах капіталістичного укладу зумовили певні зміни в соціальній структурі суспільства. Одним з найважливіших підсумків реформи 1861 р. було утворення ринку найманої праці людей, які були позбавлені засобів виробництва та постійного місця проживання, існували за рахунок продажу своєї робочої сили. Система найманої праці стала основою розвитку народного господарства Російської імперії, що було нерозривно пов'язано із промисловою революцією, яка відбулася в країні у другій половині ХІХ ст. У зв'язку із цим особливою актуальності набуває вивчення процесу формування промислового робітництва у другій половині ХІХ ст.

Процес формування промислового робітництва у пореформений період вивчали І.О. Гуржій [3], Ю.П. Лавров [10], Ф.Є. Лось [11], С.І. Потолов [16] та ін. Однак, окремі аспекти становлення найманого робітництва у промисловості Катеринославської та Херсонської губерній Півдня України, як найбільш економічно-розвинених у Російській імперії, потребують подальшого вивчення. Не втратило актуальності дослідження джерел формування, національного складу, динаміки чисельності, процесів концентрації робочої сили та складання постійних кваліфікованих кадрів, рівня письменності робітництва південного регіону.

Формування робітничого класу відбувалося у процесі становлення капіталістичної промисловості. Ще з 40-х років ХІХ ст. у Російській імперії почала розвиватись фабрично-заводська промисловість, на підприємствах утворилась значна кількість кваліфікованої робочої сили. Але робітники цього періоду були ще мало пов'язані з промисловим виробництвом, часто зберігали зв'язки з сільським господарством [22, с.74]. До кінця століття велика машинна індустрія перетворилася на основну форму промислового виробництва країни. Невід'ємною складовою процесу створення великої капіталістичної індустрії було збільшення чисельності найманого робітництва. У пореформений період чисельність промислового робітництва у Росії зростає з 2,5 млн. чоловік до 9,5 млн. [17, с.273]. На Україні з 1879 до 1890 рр. кількість підприємств фабрично-заводського типу із вартістю виробництва не менше 2 тис. крб. на рік зростає з 867